

Enciklopedinė Panevėžio istorijos santrauka

Būsimojo Δ teritorijoje žmonės gyveno nuo 15 a. vidurio. Δ pirmą kartą minimas 1503, kai Ldk Aleksandras Nevėžio ir Lėvens tarpupyje dovanojo žemės Ramygalos klebonui, įpareigodamas šį pastatyti bažnyčią. Pirmiausia deš. Nevėžio krante kūrėsi Senasis Panevėžys (Ramygalos klebono bažn. valda). 1507 čia pastatyta pirmoji bažnyčia, greta įsikūrė smuklė. 1519–21 Nevėžio k. krante susiformavo Naujojo Panevėžio g-tė. Čia kūrėsi ir valstybinis Panevėžio dvaras. Per N. Panevėžį ėjo prek. kelias į Rygą, dėl to jis plėtėsi sparčiau už S. Panevėžį. 1529 jis įrašytas į LDK neprivilegiuotųjų miestelių sąrašą, 1554–56 Žemaičių žemės aprašyme vadinamas miestu ir augo sparčiau nei S. Panevėžys: buvo turgaus aikštė ir 3 gatvės. Per 1564–66 adm. reformą į N. Panevėžį perkeltas Upytės pavieto centras. 1573 Δ pirmą kartą paminėtas Antverpeno mokslininko J. Portancijaus sudarytame Livonijos žemėlapyje. 1614 N. Panevėžyje pastatytas teismo archyvas. 1661 S. Panevėžiui suteikta turgaus ir prekymečių privilegija, bet ji menkai skatino g-tės plėtrą. 17 a. Δ daugėjo kt. tautybių gyventojų (ypač žydų, 1671 S. Panevėžys buvo išnuomotas žydui Samueliui Juzefovičiui). 1727 į Δ v. dalį atsikėlę pijorai pastatė bažnyčią, įsteigė vienuolyną ir kolegiją, teritorija buvo taisyklingo plano su kvadrato formos aikšte centre. Pijorų apgyventa teritorija netrukus susijungė su N. Panevėžiu. 1781–82 prie Δ Mikolajeve pastatyta bažnyčia, nuo 1789 minima ir g-tė. 1791 N. Panevėžiui suteikta sąlyginė privilegija rinkti miesto valdžią. 1796 po ATR padalijimo Δ priskirtas Vilniaus gubernijai. 1800 leista steigti rotušę. 1825 pastatyta ev. liut. bažnyčia, 1841 įkurta stačiatikių parapija. Per 1830–31 sukilimą 1831 03 Panevėžį užėmė Truškovskio ir Pšeciševskio sukilėlių būriai, 07 – H. Dembinskio dalinys. 1832 pijorų kolegija uždaryta, nuo 1840 veikė bajorų m-la. 1843 Δ buvo priskirtas Kauno gubernijai, Upytės apskr. pavadinta Panevėžio apskritimi. 1849 Panevėžiui priskirta Mikolajevo g-tė (20 a. susijungė visas Panevėžys). Per 1863–64 sukilimą Panevėžio apskrityje veikė E. Liutkevičiaus sukilėlių būrys. 1865 uždaryta bajorų m-la. 1866 rotušės vietoje įsteigta miesto dūma. 1872 patvirtintas pirmasis miesto planas. 19 a. po valstiečių reformos spartėjo pramonės raida. Svarb. pramonės šaka buvo ž.ū. produktų perdirbimas. Panevėžys tapo regiono pramonės centru. 1873 pro Δ nutiesus Radviliškio–Daugpilio plačiojo glžk. atkarpą, o 1898 – Panevėžio–Pastovių siaurąjį geležinkelį, miesto plėtra paspartėjo. 1881 įsteigta Panevėžio tarpusavio kredito d-ja, realinė m-la. 1881 gaisras sunaikino ~1/4 miesto. 1885 Δ įmonės gamino 14 tūkst., 1890 –144 tūkst., 1895 –945

tūkst. rublių vertės produkcijos. Didžiausia įmonė buvo 1891 įkurta S. Montvilos spirito ir mielių g-la. 19 a. pab. mieste pradėti steigti pramoniniai malūnai. 1897 gyventojų surašymo duomenimis Δ gyveno 7286 miestiečiai, 1210 bajorų, 36 dvarininkai, 239 pirkliai, 4019 valstiečių, 40 užs. valdinių, pagal konfesijas – 6565 judėjai, 4173 katalikai, 1569 stačiatikai, 265 sentikiai, 265 protestantai, 68 mahometonai, 63 karaimai. 20 a. pr. aktyvėjo miesto kultūrinis gyvenimas. 1905 atidarytas J. Masiulio liet. knygynas. Nuo 1906 veikė *Aido* d-ja. 1914 pradėjo eiti pirmasis miesto laikraštis *Naš kraj*. Prasidėjus I pasaul. karui iš miesto pasitraukė ~1/4 gyventojų. Vokietijos kariuomenei užėmus Panevėžį, 1915 10 atidaryta pirmoji liet. g-ja, kuri labai prisidėjo prie Δ kult. gyvenimo. 1918 atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, mieste ėmė telktis karininko J. Variakojo vadovaujami savanoriai. 1919 01 jie traukėsi iš miesto nuo Sov. Rusijos kariuomenės, 1919 05 jį atsiėmė. Nuo 1920 Δ turėjo savo biudžetą, ūkis buvo tvarkomas pagal planą. 1923 pradėjo veikti elektros stotis, veikė ir S. Montvilos spirito ir mielių g-la, *Kalnapilio* įmonė, Valstybės degtinės monopolio Δ pilstykla. 1931 pradėjo veikti didžiausia Panevėžio įmonė – akcinė b-vė *Maistas*. Nuo 1933 mieste veikė muilo f-kas, garsus buvo linų šukavimo ir pakulų apdirbimo f-kas. 4 d-mečio pab. pradėta cukraus f-ko statyba. 1918–40 Panevėžys buvo didžiausias grūdų malimo centras Lietuvoje: veikė stambiausias *Lietūkio* malūnas, t.p. Z. Rabinovičiaus, B. Rubinšteino, S. Montvilos įpėdinių *Jakor*, B. Chazeno *Varpa* įmonės. 1932 įkurta mergaičių g-ja, 1921 pradėjo veikti Miškų technikos, 1922 berniukų, 1927 – mergaičių amatų m-los. 1939 atidaryta prekybos m-la, iš Klaipėdos atkeltas Pedagoginis i-tas. Mieste buvo 2 žydų, 1 lenkų g-ja, žydų vid. m-la ir žydų dvasinė seminarija.

1919 atkurta *Aido* d-ja. 1922 pradėjo veikti viešoji b-ka. 1924 pradėtas leisti laikr. *Panevėžio balsas*. 1925 įsikūrė *Dainos* d-ja ir muziejus. Buvo daug chorų, aktyviai dirbo ateitininkai, skautai, šauliai.

1926 įkurta Panevėžio vyskupija. 1927 mieste įsikūrė marijonai. 1930 pašventinta Δ Kristaus Karaliaus katedra.

Panevėžyje dirbo skulpt. B. Bučas ir J. Zikaras, dailininkai V. Kairiūkštis, P. Puzinas, J. Kaminskas, rašytojai J. Lindė-Dobilas, G. Petkevičaitė-Bitė, M. Grigonis, K. Jasiukaitis, J. Čerkesas-Besparnis, B. Buivydaitė.

1923 atidaryta apskr. ligoninė. 1930 suorganizuotas autobusų susisiekimas. 20 a. 3–4 d-metyje pastatyta modernių pastatų: Lietuvos banko Panevėžio skyriaus rūmai, apskrities ligonių kasos, mergaičių g-ja, marijonų vienuolynas ir koplyčia, apskr. ligoninė, lenkų ir žydų g-jos, Ūkininkų smulkaus kredito bankas, privčių namų.

1940 06 SSRS okupavus Lietuvą, jau 07 prasidėjo pirmieji areštai – suimti

mokytojai P. Būtėnas, J. Elisonas, B. Antanaitis, buv. vidaus reikalų m-ras J. Čaplikas ir kiti. Per 1941 06 masinius gyventojų trėmimus iš Panevėžio apskr. išvežta ~600 asmenų.

1940 11 įkurtas Panevėžio dramos teatras.

1941 06 prasidėjus SSRS–Vokietijos karui traukdamasi SSRS kariuomenė ir NKGB nužudė 3 gydytojus ir gailestingą seserį (kartu – dar 3 panevėžiečius), prie cukraus f-ko sušaudė 19 polit. kalinių. Mieste prasidėjo sukilimas prieš sov. valdžią, 1941 06 27 į Δ įžengus Vokietijos kariuomenei. 1941 07 01 mieste įsteigtas žydų getas, vyko žydų ir sov. aktyvistų žudynės (daugiausia nužudyta 1941 08 23 – 7523 žmonės. 1941 11 sudaryta Panevėžio apygarda. 1944 traukdamasi Vokietijos kariuomenė sunaikino 13 pramonės įmonių, malūnus ir el. stotis, kiek vėliau jos aviacija subombardavo gyv. namų kvartalus apie Turgaus (dab. Laisvės) aikštę.

Po II pasaul. karo sov. okup. režimui mieste priešinosi pagrindinės org-jos: *Juostino* (palaikė ryšius su Algimanto apygardos partizanais), *Baltoji Ielija* (palaikė ryšius su LLA), moksleivių – *Gedimino būrys*, *Šarūno*, *Atžalyno* ir kitos.

Nuo 1950 Δ – rajono centras. Nuo 20 a. 5 d-mečio vykstant sov. švietimo sistemos sovietizacijai, didelis dėmesys skirtas suaugusiųjų mokymui. 1944 atidaryta suaugusiųjų g-ja, muzikos ir geležinkelininkų m-los. 1961 Panevėžio politechnikumo bazėje įkurtas Panevėžio KPI vakarinis skyrius. 1965 įkurta vienintelė Lietuvoje sporto m-la-internatas. 1966 įkurta Jaunųjų gamtininkų ir Jaunųjų technikų stotys, 1967 – Vaikų dailės m-la. 20 a. 5 d-metyje mieste kūrėsi amatininkų artelės (*Oriol*, *Raudonasis spalvis* ir kitos), 6–7 d-metyje ir didelės pramonės įmonės (*Lietkabelis*, Gelžbetonio dirbinių, Tiksliosios mechanikos, Autokompresorių, *Ekrano* g-los, Stiklo f-kas). Buvo tiesiami kanalizacijos tinklai, 1963 miestas dujofikuotas, pradėti statyti nauji daugiabučių namų rajonai. 1972 pradėta rekonstruoti panevėžiečių poilsio vieta – Senvagė. Sov. I-piu miestą garsino dramos teatras. Δ tapo lietuviškiausiu Lietuvos didmiesčiu (žr. lent. 1).

1988 07 įkurta Panevėžio Sąjūdžio rėmimo grupė, 1988 08 pradėtas leisti laikr. *Sąjūdžio žodis*. 1990 atkūrus Lietuvos nepriklausomybę bankrutavo dalis Δ įmonių. 1993 patvirtintas miesto herbas. 1995 vėl atkurta Δ apskritis. 2001 įkurta viešoji įstaiga *Panevėžio siaurukas*. Įkurtas vienintelis šalyje Norvegijos industrijos parkas. 2003 mieste pastatytas paminklas Panevėžio įkūrėjui Ldk Aleksandrui (skulpt. S. Kuzma, archit. V. Klimavičius), 2007 – Dramos teatro režisieriui J. Miltiniui (skulpt. R. Midvikis, archit. V. Klimavičius). 2007 Panevėžyje veikė didžiausios įmonės AB *Linus Agro*, Panevėžio statybos trestas, AB *Panevėžio keliai*, UAB *Schmitz Cargopull Baltic*, AB *Amilina* (buv. AB *Malsena*). 2008 pastatyta termofikacinė elektrinė ir Sporto rūmai.

1 lent. Panevėžio gyventojų skaičius

Data	Gyventojų skaičius
1804	800
1833	3700
1897	15900 su priemiesčiais*
1923	19197, su priemiesčiais*
1939	26200
1959	41100*
1970	73300*
1979	101500*
1989	126 483*
2001	119 749*

* Gyventojų surašymo duomenys

2 lent. Panevėžio gyventojų tautinė sudėtis (%)

	1897	1923	1959	1970	1979	1989	2001
Lietuvių	12,1	53,3	84,7	88,9	90,9	91,8	95,7
Rusų	12,1	3,3	11,5	8,3	6,7	5,9	2,9
Baltarusių	1,0	0,2	0,7	0,6	0,5	0,4	0,2
Lenkų	19,6	5,1	0,8	0,6	0,4	0,4	0,2
Žydų	50,5	35,6	0,6	0,2	0,1	0,1	0,02
Kitų	4,7	2,5	1,7	1,4	2,3	1,5	0,8

L: *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m.* Panevėžys, 2003; O. **Maksimaitienė** *Panevėžio miesto istorija* Panevėžys, 2003.